

Проблеми суспільствотворення

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Юлія МЕДИНСЬКА, Ростислав ГРИВУЛ

Copyright © 2011

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування особистості та пізнання власної сутності належать до тих екзистенційних завдань, що вирішуються людиною протягом усього життя. Ідентичність як відчуття стійкості й безперервності свого Я, тотожності собі самому, можливості покладатися на власні сили у середовищі, котре позасвідомо оцінюється як достатньо безпечне й стабільне, являє собою базу в перебігу всіх адаптаційних процесів від наслідування до творчості. У найширшому контексті вона є одночасно і основою, і свідченням психологічного здоров'я особистості [1; 2]. Достатньо диференційована та стабільна Я-концепція, підкріплена позитивною самооцінкою й розвинутою здатністю до рефлексії, – завжди надійна основа опанування стресу в кожній ситуації, що містить потенціал психічної травматизації. І навпаки – “розмите”, нестійке переживання власного Я, відчуття браку автентичності й конгруентності – це хитке підґрунтя у ситуації стресу, що генерує переживання екзистенційної беззмістовності та порожнечі (“ноогенний невроз”, за В. Франклом [3]).

Наукова дискусія на тему ідентичності була започаткована Е. Еріксоном ще в 50-ті роки ХХ століття [1; 2], але залишилась актуальною й не втратила наукового й прикладного значення до сьогодення. Вітчизняні та зарубіжні психологи, соціологи, філософи (О. Андреева, Н. Антонова, П. Бергер та Т. Лукман, Ф. Бьюдженталь, Е. Гідденс, С. Гурін, А. Костіна, І. Радченко, Е. Фромм, Ж. Фурастьє, В. Хьосле, В. Шаров [4–15] та ін.) є однастайними у визначенні кризи ідентичності як однієї з болісних проблем сучасності, що стосується окремої особистості та цілих соціумів. Відтак актуальним залишається завдання теоретичних та прикладних досліджень у сфері ідентичності, зокрема емоційних та когнітивних де-

фіцитів, котрі виникають у процесі її становлення, способів їх розуміння та корекції, у широкому змісті поняття – стратегій надання психологічної допомоги особам чи групам осіб, які зіткнулися з невирішеними питаннями власної тотожності, конгруентності, цілісності та самоприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Кожна історична епоха має свої специфічні онтологічні засади – загальні світоглядні позиції, які спричинюють систему цінностей та способи їх реалізації сучасниками. У термінології соціології йдеться про соціальну систему та її символічний вимір – *нарратив*, що його творить соціум, у якому та за допомогою якого розгортається життєдіяльність окремих членів суспільства і соціуму в цілому [16; 17]. Соціальний нарратив є багатшаровим, охоплює різні пласти реальності – історію, традицію, культуру, економіку, політику, екологію, освіту, законодавство, мистецтво тощо. Елементи спільного нарративу можуть розглядатись як системи загальноприйнятих когнітивних, емоційних та ціннісних кодів, спільних значимих смислів, відповідних до них очікувань та діянь, які становлять основу соціальної взаємодії. Ці смисли, інституціоналізувавшись і легітимізувавшись, утворюють підґрунтя “соціальної рівноваги” [18]. За П. Бергером та Т. Лукманом [6], легітимізація та інституціоналізація смислів надає зовнішньої рівноваги внутрішньо хаотичному, нестабільному світу як усупільненого індивіда, так і соціуму. Спираючись на методологію П. Бурдьє, можемо говорити про соціальну систему як про таку, що складається зі “структуруючих структур” та сконструйована глибинними диспозиціями членів соціосистеми [19].

Соціальна система та її смисловий контекст тісно пов'язані з ідентичністю членів сус-

пільства, його окремих підгруп та соціуму в цілому. Сенси і цінності, способи їх реалізації, будучи детермінованими історичним, економічним, географічним контекстами, спільним досвідом членів даного соціуму, й виражають ідентичність, і творять її. Ні особа, ані суспільство не мають можливості “вольовим рішенням”, довільно та одномоментно, вирватися за межі власної тотожності: ми творимо смисловий контекст / “розповідаємо історію” власного життя так, як відчуваємо, а контекст / “розказана історія” творить нас. Як зазначає Й. Брокмейер, наратив є “спеціальним набором інструкцій та норм, які визначають, ... як той чи інший досвід може бути інтегрованим у певний узагальнений і культурно встановлений канон”, сукупністю “форм, внутрішньо притаманних для процесів нашого пізнання, структурування діяльності та упорядкування досвіду” [17, с. 36].

Вищезазначені теоретичні засади соціології та соціальної психології, а також принципи психоаналітичної теорії розвитку особистості [1; 2; 20–27], становлять методологічну основу даного дослідження, присвяченого питанню *колективної ідентичності українського соціуму*. Спираючись на окреслені теоретичні позиції, можемо дослідити наратив українського суспільства у частині його рефлексії власної ідентичності. Застосовуючи психоаналітичну методологію [20–26], на наступному етапі пошукування буде охарактеризовано глибинно-психологічне значення та психодинамічні кореляції між елементами історичного досвіду, актуального соціального наративу та колективної ідентичності українського часопростору.

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У фаховій літературі знаходимо чимало ґрунтовних психологічних характеристик українського суспільства, народу, нації, а також теоретично виважених та переконливих пояснень механізмів формування окремих аспектів колективної ідентичності (В. Горлова, В. Дем'яненко, О. Донченко та Ю. Романенко, Т. Журженко, М. Обушний, М. Павлишин, О. Рудакевич, М. Рябчук, А. Фурман [29–40] та ін.). На нашу думку, названа тема охоплює настільки широке предметне поле, що спроби концептуалізувати певні феномени з позицій різних методологічних підходів, психологічних шкіл та напрямів не заперечують інших варіантів розуміння, а, навпаки, збагачують та поглиблюють логіко-змістові

виміри досліджуваної проблематики. Дана робота ілюструє можливості *психоаналітичного способу* інтерпретації *смислового контексту*, в якому виявляється українська ідентичність, встановлюючи психодинамічні зв'язки між деякими аспектами історичного минулого та актуального соціального наративу-ідентичності, притаманних нашому суспільству.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У контексті досягнення вищевизначеної мети нами сформульовано такі цілі (завдання) дослідження:

1) виділити ключові риси, котрі, за даними сучасних досліджень, характеризують психологічні особливості ідентичності українського суспільства;

2) дати оцінку взаємного впливу вищеназваних психологічних особливостей і траєкторій формування ідентичності українського загалу;

3) охарактеризувати можливі стратегії психологічної корекції виявлених дефіцитів у сфері ідентичності українського соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи за основу вищеназвані теоретико-методологічні принципи, коротко охарактеризуємо основні теми спільного наративу або особливості ідентичності українського суспільства кінця ХХ–початку ХХІ століття. Серед таких тематизованих у наративі уявлень як винятково значущі виділимо такі:

1. Постколоніальність українського суспільства як одна з причин переживання власним народом, етносами, нацією обтяжливих комплексів меншовартості, неповноцінності, безпорадності, причому з вираженою тенденцією до забування історичного минулого [41].

Як зазначає М. Павлишин, колоніалізм генерує ідеологію, що чинить специфічний вплив на жителів колонії: з часом вони починають сприймати домінування метрополії як щось саме собою зрозуміле та природне і, більше того, поступово відбувається фальсифікація історії та підміна її історичними міфами, які легітимізують стосунки метрополії і колонії. З метою культурної колонізації насаджується система цінностей, у якій здобутки культури метрополії позиціонуються як найбільш значимі, універсальні, незрівнянно вищі за ідейною, моральною, естетичною цінністю за артефакти культури колонізованої, економічні й культурні центри зміщаються у метрополію, “забираючи” із собою кращих представників колонізованого народу [36].

Аналіз внутрішньої політики СРСР щодо інтеграції в єдиний економічний і культурний простір “братніх республік”, здійснений американською дослідницею Л. Адамс, свідчить, що *колоніалізм радянського зразка* відрізнявся від європейських колоніальних моделей значно більшою агресивністю та вторгненням не лише у сферу економіки, а й у культурний простір колонізованих народів, нападом на їхній внутрішній духовний світ з метою його нівелювання [42]. Як зазначає М. Кирчанів, колонізація України в СРСР мала три виміри: “*радянська*” як позбавлення політичної самостійності (“декоративна роль” усіх політичних інституцій); *русифікація* як максимальне зближення, отождолення з РРФСР; *русифікація* як демонтаж українськомовного дискурсу [43]. Очевидно, що навіть при неповній реалізації вищезгаданих цілей процес самоідентифікації колонізованої нації є суттєво спотвореним, дефіцитарним, “знекровленим”.

2. Посттоталітарність українського суспільства, що корелює з набутих, глибоко вкорінених у досвіді, почасти усвідомлюваних, а почасти – позасвідомим переживанням страху, ірраціональним відчуттям контролю, психологічного тиску та постійної загрози (Х. Арендт, В. Дамьє, О. Долженков, А. Таубергер, В. Томахів та ін. [44–50]). Відлунням досвіду тоталітаризму, на нашу думку, залишаються дві *стратегії психологічного виживання*:

а) “подвійна бухгалтерія” та “кухонний патріотизм”, а як крайній варіант – оруелівські “кілька кубічних сантиметрів свободи всередині власного черепа” [51], коли немає жодних шансів на власну думку, а незадоволення можна висловлювати тільки у вузькому колі наближених осіб. У наші дні “кухонний патріотизм”, втративши з розвалом тоталітарної системи об’єктивні підстави, виродився у форму емоційних, критичних, але безцільних розмов з родичами, колегами і т. ін., безрезультатних ток-шоу на злободенні теми без жодного продовження та наслідків у реальності;

б) відмова від власної автентичності та запозичення “зручної”, “модної”, “конкурентоспроможної” мовної, культурної, національної ідентичності – відмова навіть від тих “кількох кубічних сантиметрів” тотожності собі самому та свободи бути собою.

3. Посттравматичний статус українського суспільства. Якщо звернутись до досвіду минулого століття, то стає очевидним: український народ за цей відрізок часу пережив

трагедії, що, з точки зору клінічної психопатології, можуть бути кваліфіковані як психічні травми. Адже травматичним у клінічному сенсі є кожен досвід, що супроводжується *масивними негативними переживаннями*, найчастіше – страху (загроза життю) та / або сорому (приниження), а також відчуттям безпорадності, коли неможливо ні втекти (уникнути травматичної ситуації), ані боротися. Серед таких подій ХХ століття можемо назвати Першу світову війну, Громадянську війну, Голодомор 1932–33 років, сталінські репресії, Другу світову війну, голод повоєнного часу, переформатування державних кордонів, що супроводжувалось насильницьким переселенням громадян, Чорнобильську катастрофу. Вся повнота переживань, пов’язаних з переліченими подіями, на даний час продовжує залишатися “неопрацьованим досвідом” – недостатньо осмисленим, озвученим, концептуалізованим, без остаточного консенсусу в суспільстві щодо історичної оцінки та інтерпретації подій, ролі їх учасників і різних сторін.

Неопрацьована травма у формі посттравматичного стресового розладу має довготривалі психічні наслідки як для окремої особи, так і для цілого соціуму. Якщо на індивідуальному рівні виникають симптоми уникання та “флешбеки” (мимовільні яскраві спогади-уявлення про травматичну подію, страшні сновидіння про неї тощо), то на рівні суспільства цей дисбаланс проявляється у вираженому спротиві до осмислення цих подій, неконструктивних суперечках, у яких сторони “не чують” одна одну, фальсифікаціях історії, несподіваних компромісах у її трактуванні, а також у вимушеному поверненні до болісної тематики у формі політичних провокацій, маніпуляції інформацією у контексті передвиборчих кампаній тощо.

Якщо звернутись до питання психічної травматизації у контексті формування ідентичності, то фахова література підтверджує масштабний негативний вплив травми на емоційний та когнітивний розвиток, формування механізмів захисту, стабілізацію самооцінки, апробування зрілих стратегій адаптації, зрештою – настановлення особистості та кристалізацію Я-концепції [20–28]. Травматизоване суспільство також відчуває негативний вплив неопрацьованого досвіду, який руйнує психологічний фундамент позитивної, стабільної та достатньо диференційованої, ідентичності.

4. Гіпертрофований дискурс споживання, притаманний для моделі “суспільства спожи-

вання” [52]. Характерними рисами такого суспільства, важливими у контексті викладу нашої тематики, є наступні: а) масове виробництво товарів і послуг перетворює споживання з фізичної нужденності, продиктованої потребами виживання, на інструмент конструювання соціальної ідентичності та соціокультурної інтеграції в суспільство; б) виробництво стає не лише масовим (конвеєрним), а й доволі гнучким, відтак речі ширивжитку набувають індивідуальних відмінностей, за допомогою них уже можна конструювати індивідуальну ідентичність; в) оскільки споживання більше не диктується виживанням та всі потреби є задоволеними наявними на ринку товарами, то першочергового значення набувають маркетингові стратегії штучного створення потреб та просування нових товарів; г) розвиток великих супермаркетів, торговельних центрів, мереж, які стають сучасними “музеями цивілізації”, а у членів суспільства споживання виникають нові форми проведення дозвілля – “шопінг” (купування), у тому числі й так званий “shopping about” як тиняння цими “музеями” без чітко окресленої цілі; д) особисте спілкування та затишок також стають предметом споживання і пропонуються ринком як можливість відвідати кафе чи ресторан – фактично купити для себе право поспілкуватися за горнятком кави; е) навіть такі інтимні прояви людського життя, як любов, спілкування, турбота, милосердя тощо стають предметом купівлі-продажу з метою споживання; є) політика перетворюється на специфічний менеджмент – “просування” політичних фігур здійснюється за допомогою подібних технологій, що й просування нової марки автомобіля чи шампуню, споживачі політичних послуг “купують” собі відповідних фігурантів, зберігаючи ілюзію вільного вибору, все менше значення мають ідейні аспекти громадянської позиції [53].

Загалом сучасне суспільство споживання спирається на *принцип марнотратства*, цілковито протилежний до міщанської та протестантської культури заощадження попередніх епох, а також радянського режиму дефіциту й економії. Ця економічна складова з часом інтегрується в культуру, набуває все більш незаперечної значущості традиції й соціального устою, відтак становить основу вибудовування ідентичності членами суспільства.

Низка сучасних соціологічних досліджень [53–58] присвячені вивченню специфіки суспільства споживання на пострадянському прос-

торі, яка відрізняє його від аналогічних моделей у Європі та Америці. Отримані результати істотно не різняться: “пострадянське” суспільство відрізняється більшим розривом між пропозицією споживання та купівельною спроможністю громадян, більшою агресивністю маркетингової політики, його глибшою сегрегацією, масштабнішою втратою соціальних орієнтирів та перспектив, а також власне духовних цінностей, аніж це властиво старішим суспільствам споживання. Лише Л. Бевзенко наголошує на тому, що в українському суспільстві має місце “мінімальний, малопомітний поворот від споживачьких до неспоживачьких настановлень, котрий виявляється у щоденних практиках українців та впливає на їхні стилі життя, трансформуючи їх у сторону екологізації” [54, с. 128]. Водночас автор зазначає, що тут не йдеться про цілісні зміни стилю життя, радше мовиться про окремі елементи орієнтації на екологію, які починають проникати у деякі сфери повсякденного практикування. Крім того, як підтверджують дослідження Л. Бевзенко, екологічні ціннісні орієнтації українців реалізуються в основному на вербальному рівні (як декларація намірів) і значно рідше – на поведінковому (як уреальнена діяльність).

Отже, проблеми у сфері української ідентичності організуються як така “клінічна картина”: *маємо постколоніальне, посттоталітарне, посттравматичне суспільство, яке жадібно та без розбору привласнює цінності, вироблені іншими культурами*. Відбувається зіткнення соціуму травматизованого з умовно здоровішими суспільствами. На думку Д. Фейбелмана, контакти з культурою більш високого рівня у психологічній та соціальній сферах для нижчої культури означають виродження, дезінтеграцію та вимирання, котрі наявні у тій чи іншій формі [59]. Вочевидь *український соціум страждає на розмивання ідентичності*, в ньому домінують руйнівні процеси, що навіть на фізичному рівні відображається у демографічних показниках. Ядро ідентичності є ураженим, позасвідомо переживається громадянським загалом як неповноцінне, маловартісне, зранене, безсиле та безпорадне суспільство, котре викликає загострене почуття сорому. Натомість “психологічна периферія” ідентичності – повсякденне, буденне життя – стає все більш примітивним, позбавляється повноцінної вітальності, духовної складової та екзистенційних смислів. Національний соціум у своїх колективних переживаннях має вигляд

поверхневого, емоційно та вартісно збідненого. Мовою психоаналітичного теоретизування такий розлад цілком слушно визначити як *нарцистичний*.

На початкових етапах розвитку психоаналітичної теорії та практики пацієнтів з нарцистичними розладами вважали недоступними для психотерапії. Лише згодом сфера розладів, котрі почали лікувати психоаналітичними методами, розширилась, було апробовано й теоретично обґрунтовано підходи до лікування пацієнтів психотичного та пограничного рівнів організації, зокрема, й нарцистичних розладів особистості [24]. На сьогодні найавторитетнішими у сфері психоаналітичної психотерапії нарцистичних розладів є *селф-психологія* (психологія Самості) Х. Кохута [20; 21] та *структурний підхід* О. Кернберга [22; 23], короткий огляд яких подано нижче.

Х. Кохут визначає суть нарцистичної патології через поняття “емоційний дефіцит”, розуміючи під ним брак материнської та батьківської емпатії, що специфічним чином затримує психічне дозрівання дитини. Батьки, нечутливі до переживань та потреб дитини, виховують “людину трагічну” [21, с. 133], котра не має шансів бути автентичною: її самовідчуття та самосприйняття є розщепленими й діаметрально протилежними, вона не може сконструювати цілісний і позитивний образ себе та власних батьків, виходячи зі свого досвіду стосунків з ними та світом. Інфантильні переживання “грандіозної Самості” та “ідеалізованих батьківських об’єктів” не мають шансів під впливом конкретних життєвих подій перебудуватись у реалістичну самооцінку та оцінку ближніх. Оцінка себе та світу має лише два полюси, а проміжні позиції (весь спектр чи континуум переживань) залишаються недоступними. Звідси – спраглисть уваги й визнання та глибинне переживання власної слабкості, нікчемності, сорому. Відтак “людина трагічна” щоразу заперечує свої успіхи власними невдачами, приречена на безрезультатні спроби виявити свою Самість, котра вже у своїй основі має закладений дефект [20, с. 80–86]. За Х. Кохутом, нарцистичні пацієнти не здатні до формування невротичного конфлікту та перенесення, типових для фройдової “людини винуватої”. Дифузна, архаїчна й поляризована Самість поглинається особливим перенесенням – “Я-об’єктним”, або перенесенням селф-об’єктів. Лише через роки терапії такі пацієнти стають спроможними сформулювати емоційні стосунки

з терапевтом як із об’єктом невротичного перенесення.

Отже, нарцистичний розлад особистості, відповідно до підходу селф-психології, лікується тривалою взаємодією, у якій Я-об’єктні стосунки з часом поступаються місцем сприйняттю Іншого (терапевта як окремої особистості) як об’єкта та починає формуватися більш гармонійна ідентичність пацієнта. У зв’язку з цим логічно виникає запитання: “Хто може стати для українського соціуму таким терплячим психотерапевтом, готовим покласти роки на очікування мінімальних результатів?” Можемо назвати багато претендентів, зокрема, це інтелектуальні, духовні, політичні лідери, іноземні інституції тощо. Але, на нашу думку, психотерапевтичну функцію найкраще може виконати те, що й завжди стабілізувало суспільство, апіорі займаючи дещо відсторонену позицію стосовно подій поточного життя, – *сакральне*, наповнене духовними цінностями та їх інституційними носіями.

Якщо поглянути з позиції простого обивателя на українське суспільство, то легко можна відмітити *посилення інтересу людей до Церкви*, зростання активності та регулярності у дотриманні обрядів тощо. Але наскільки автентичною, спонтанною, глибокою та осмисленою є ця тенденція, сказати важко. На дане питання можуть відповісти спеціальні психологічні дослідження, респондентами у яких мали би бути як священики, котрі безпосередньо контактують з вірянами, так і люди, котрі активно практикують обряд. Висвітлення автентичності тут є засадничим: суспільство споживання легко може імітувати привласнення духовних благ згідно з віянням часу, формуючи нарцистичний тип стосунків із Церквою. І якщо на лікування нарцистичного пацієнта йдуть роки, то на лікування нарцистично ураженого, пограничного суспільства підуть десятиліття. Тому, чим більше автентичності та глибини у духовних практиках наших співгромадян, чим більше терпіння і прийняття з боку духовних інституцій, чим більше спільної рефлексії над тим, що відбувається у стосунку “соціум – Церква”, тим кращим, на нашу думку, може бути прогноз щодо зміцнення та реконструкції колективної ідентичності.

Інакшим є бачення нарцистичної патології у структурному підході О. Кернберга, котрий інтегрує класичну психоаналітичну теорію З. Фрейда та теорію об’єктних стосунків М. Кляйн. Зокрема, він розрізняє нормальний

дитячий і дорослий нарцисизм і патологічний нарцисизм у дорослих. Останній виникає в умовах патологічного структурування Я та “скерування лібідо не на нормальну інтегровану структуру Я, а на патологічну” [22, с. 241]. Структурний дефект Я у вигляді консервації розщеплених образів Я та материнського об’єкта закладається на одному з ранніх етапів психологічної сепарації дитини від матері. Так відбувається, коли внаслідок емоційної непослідовності й непередбачуваності матері її несподівані та інтенсивні реакції на поведінку дитини не створюють передумов для формування “постійності об’єкта” (переживання мами як стабільної та надійної), зіставлення “позитивних” та “негативних” репрезентантів Я (самосприйняття на рівні “я у цілому позитивний”), нейтралізації агресивних імпульсів конструктивними видами діяльності, що є основою інтеграції Я дитини. У результаті доросла людина з нарцисистичною структурою особистості потребує постійного підтвердження своєї успішності, має величезну потребу визнання, яку ніколи не може задовольнити, ставиться до навколишніх із заздрістю та злістю, а стосовно себе переживає сором.

Технічними рекомендаціями О. Кернберга щодо психотерапії нарцисистичних розладів є послідовне та дуже чітке дотримання умов контракту (рамкових умов) – часу й тривалості сесій, умов оплати, у тому числі й оплати пропущених сесій. Не менш важливою визнається здатність психотерапевта послідовно і терпляче “витримувати” знецінення й атаки пацієнта, регулярне порушення ним правил. При цьому терапевт повинен утримуватись від власних агресивних реакцій, котрі провокує пацієнт, не втрачаючи свою ідентичність та самоповагу. Результатом психотерапії, за О. Кернбергом, є набуття пацієнтом здатності вчитися на власному досвіді та брати на себе відповідальність. У тривалому стосунку із терапевтом останній отримує конструктивний приклад підтримання самоповаги завдяки задіянню власних ресурсів, без знецінення інших. Отже, нарцисистичний розлад особистості, згідно з підходом О. Кернберга, лікується стабільністю у стосунках із психотерапевтом, котрі протиставляються хаотичному внутрішньому світу пацієнта.

У соціальному вимірі структурний підхід може бути реалізований шляхом дуже чіткого та послідовного дотримання усіма без винятку членами суспільства правил-законів. Тривалий досвід перебування у впорядкованому норма-

тивно-правовому довкіллі можна вважати еквівалентом чітко організованої рамоканої терапії. Це створює передумови для безпечного опрацювання і впорядкування хаотичного світу постколоніального, посттоталітарного, посттравматичного суспільства споживання з кінцевою метою конструювання більш здорового соціального наративу-ідентичності. Іншими словами, тільки за умови безпечного, надійного, прогнозованого соціального контексту можна очікувати глибинних трансформацій патологічних психічних структур українського соціуму.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Ключовими рисами, котрі характеризують психологічні особливості колективної ідентичності українського суспільства, є посттоталітарність, постколоніальність, посттравматичність та гіпертрофована цінність споживання.

2. Таке поєднання рис, з погляду психоаналітичної парадигми, може бути діагностоване як *нарцисистичний розлад*. При зіткненні з культурами умовно здоровшими це загрожує розмиванням, руйнуванням ідентичності, поверховим привласненням неавтентичних цінностей та збідненням власної ціннісно-сислової сфери.

3. Психоаналітична теорія пропонує два підходи до корекції вищеописаних розладів. Перший становить *селф-психологія* як тривалий підтримуючий, безпечний стосунок, у якому можуть виникнути автентичні цінності. Основною перешкодою на шляху його втілення є те, що будь-яка інституція чи структура, котра потенційно могла би відіграти роль “психотерапевта”, має ті ж самі проблеми з ідентичністю, тому існує небагато шансів на реалізацію даної стратегії. Другий підхід, обстоюваний О. Кернбергом, акцентує увагу на послідовності та надійності *рамкових умов терапії* – непорушності правил, які визначають взаємодію пацієнта і терапевта. Тому *дотримання законності*, окрім зрозумілих правових та економічних наслідків, мало би ключове значення у побудові нової ідентичності українського суспільства.

4. У подальшій перспективі розробки даної тематики важливими завданнями є детальніше дослідження окремих аспектів української ідентичності у ширшому (глибшому) часовому контексті, а також відслідковування динаміки зміни ідентичності на фоні актуального політичного, економічного, культурного життя країни.

1. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Эриксон; пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд “Университетская книга”, 1996. — 592 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; пер. с англ. — М.: Флинта, 2006. — 342 с.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл; [Общ. ред. Л.Я. Гозмана]. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
4. Андреева О.М. Криза “локального” та “універсального” вимірів української національної ідентичності пострадянського періоду / О.М. Андреева // Вісник НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2009. — Випуск 3. — С. 8–15.
5. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н.В. Антонова // Вопросы психологии. — 1996. — № 1. — С. 131–142.
6. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М.: “Медиум”, 1995. — 323 с.
7. Бьюдженталь Дж. Ф. Т. Предательство человечности: миссия психотерапии по восстановлению нашей утраченной идентичности / Джеймс Ф. Т. Бьюдженталь // Эволюция психотерапии : [в 3-х т.]. — М.: “Класс”, 1998. — Т. 3. — С. 180–207.
8. Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс: Реф. сб. / РАН. ИНИОН. Лаб. социол.; отв. ред. Ю.А. Кимелев; ред.-сост. Н.Л. Полякова. — М.: ИНИОН, 1995. — 155 с.
9. Гурин С.П. Философия идентичности / Станислав Гурин // Топос. — 2009. — Режим доступа до журналу: <http://www.topos.ru/article/6727>
10. Костина А. В. Кризисное состояние идентичности в современном мире: причины и предпосылки / А.В. Костина // Информационный гуманитарный портал “Знание. Понимание. Умение”. — 2009. — № 4. — Режим доступа до журналу: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Recessionary/
11. Радченко И. Проблемы идентичности в современном обществе / Ирина Радченко. — Режим доступа до статті: <http://www.irinar.ru/node/70>
12. Фромм Э. Человек для себя. Иметь или быть? / Эрих Фромм. — Мн.: Коллегиум, 1992. — 253 с.
13. Фурастье Ж. Европейская цивилизация и европейская идентичность: анализ проблемы / Ж. Фурастье // Историко-культурные основы европейской цивилизации. — М.: ИНИОН РАН, 1992. — С. 3–36.
14. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Вопросы философии. — 1994. — №10. — С. 112–123.
15. Шаров А.В. Взаимодействие культур и проблема идентичности / А.В. Шаров // Общечеловеческое и национальное в философии: II Международ. науч.-практ. конф. КРСУ (27-28 мая 2004 г.): Материалы выст. / Под общ. ред. И.И. Ивановой. — Бишкек, 2004. — С. 171–176.
16. Постмодернизм: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — 1040 с.
17. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. — 2000. — №3. — С. 29–42.
18. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс. — М.: “Аспект-Пресс”, 1997. — 270 с.
19. Бурдьё П. Социология социального пространства / Пьер Бурдьё. [Пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко]. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. — 288 с.
20. Кохут Х. Анализ самости / Хайнц Кохут. — М.: Когито-Центр, 2003. — 308 с.
21. Кохут Х. Восстановление самости / Хайнц Кохут. — М.: Когито-Центр, 2002. — 316 с.
22. Кернберг О.Ф. Тяжелые личностные расстройства. Стратегии психотерапии. / Отто Ф. Кернберг: [пер. с англ. М.И. Завалова]. — М.: “Класс”, 2000. — 450 с.
23. Кернберг О.Ф. Отношения любви: норма и патология / Отто Ф. Кернберг: [пер. с англ. М.Н. Георгиевой]. — М.: Независимая фирма “Класс”, 2000. — 256 с.
24. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. [Пер. с англ.]. — М.: Независимая фирма “Класс”, 2001. — 480 с.
25. Томэ Х. Современный психоанализ : в 2 т. [Общ. ред. А.В. Казанской] / Х. Томэ, Х. Кэхеле. — Т. 1. — М.: “Литера”, изд-во Агентство “Яхтсмен”. — 576 с.
26. Томэ Х. Современный психоанализ : в 2 т. [Общ. ред. А.В. Казанской] / Х. Томэ, Х. Кэхеле. — Т. 2. — М.: “Литера”, изд-во Агентство “Яхтсмен”. — 776 с.
27. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Джон Боулби. — М.: Академический проект, 2004. — 232 с.
28. Кристал Г. Травма и аффект / Г. Кристал // Журнал практической психологии и психоанализа. — 2002. — №3.
29. Горлова В.М. Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів / Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / В.М. Горлова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2005. — 21 с.
30. Дем’яненко В. Ментальні характеристики свідомості українців / В. Дем’яненко // Людина і політика. — 2001. — N 1. — С. 93–100.
31. Донченко О. Психологія трансперсональних конструктів / Олена Донченко // Психологія і суспільство. — 2001. — № 3. — С. 44–104.
32. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / Олена Андріївна Донченко, Юрій Вікторович Романенко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
33. Журженко Т. Миф о двух Украинах. Комментарии к статье М. Рябчука “Две Украины” / Татьяна Журженко // Перекрестки. — 2005. — № 3-4. — С. 108–117.
34. Обушний М.І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. — К.: Український Центр духовної культури, 1998. — 204 с.
35. Обушний М.І. Етніонаціональна ідентичність — феномен самовизначення українців / М.І. Обушний. — К.: РВЦ “Київський університет”. — 1999. — 40 с.
36. Павлышин М. Казаки на Ямайке: проявления постколониализма в современной украинской культуре / Марко Павлышин // Перекрестки. — 2005. — № 3-4. — С. 5–16.
37. Рудакевич О.М. Взаємозв’язок національної ідентичності і культури в націєтворчому процесі / О.М. Рудакевич // Грані. — 2010. — № 2 (70). — С. 155–158.
38. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. — К.: Критика, 2000. — 303 с.
39. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: наукове видання / Анатолій Васильович Фурман. — Тернопіль: Економічна думка, 2002. — 132 с.
40. Фурман А.В. Українська ментальність та її

культурно-психологічні координати / Анатолій Васильович Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – № 1. – С. 9–73.

41. Рябчук М. “В постели со слоном”, или колониальное наследие и постколониальная наследственность / Мыкола Рябчук // Зеркало недели. – 2005. – № 21 (549).

42. Adams L. Can We Apply a Postcolonial Theory to Central Asia? // Central Eurasia Studies Review. – 2008. – Vol. 7, №1. – P. 2–8. – Режим доступу до статті: <http://www.dobrososedstvo.org/civilizaciya/prprimenima-li-postkolonialnaya-teoriya-k-czentralnoj-evrazii.html>

43. Кирчанів М. Пострадянська Україна – постколоніальна держава? / Максим Кирчанів // Інтернет-холдинг OlehSoskinPortal. – Режим доступу до статті: <http://soskin.info/ea/2007/1-2/200712.html>

44. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт: [пер. з англ.]. – К.: Дух і літера, 2002. – 539 с.

45. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я.С. Дробкин, Н.П. Комолова, А. О. Чубарьян и др. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – 540 с.

46. Тоталитаризм как исторический феномен / А.А. Кара-Мурза, А.К. Воскресенская. – М.: Философское общество СССР, 1989. – 396 с.

47. Дамье В. Тоталитарные тенденции в XX веке / Вадим Дамье. – Режим доступу до статті: <http://www.aitrus.info/node/1284>

48. Долженков О.О. Тоталитаризм в Україні: проблеми формування та трансформації / О.О. Долженков. – Одеса: НДРРВ, 2000. – 195 с.

49. Таубергер А.Г. Системно-функциональный анализ тоталитаризма : Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Анджей Гарьевич Таубергер. – Н. Новгород, 2003. – 173 с.

50. Томахів В.Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (історико-політологічний аспект) : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / В.Я. Томахів; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Донецьк, 2001. – 18 с.

51. Оруэлл Дж. 1984 / Дж. Оруэлл. – СПб: Азбука, 2003. – 320 с.

52. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр. – М.: Республика, 2006. – 269 с.

53. Ильин В.И. Общество потребления: теоретическая модель и российская реальность / В. Ильин // Мир России. – 2005. – Т. XIV, № 2. – С. 3–40.

54. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества / Любовь Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.

55. Зоська Я.В. Существует ли в Украине общество потребления? / Я.В. Зоська // Соціальні технології – 2009. – № 42.

56. Зоська Я.В. До питання про специфіку феномена споживацтва в умовах України / Я.В. Зоська // Соціальні технології. – 2009. – №43. – С. 63–68.

57. Кендюхов А. Общество потребления как национальная трагедия Украины / А. Кендюхов // Зеркало недели. – 2011. – № 1.

58. Овсянников А.А. Социология катастрофы: какую Россию мы носим в себе? / А.А. Овсянников // Мир России. – 2000. – № 1.

59. Фейблман Дж. Типы культуры / Дж. Фейблман / Антология исследования культуры. Интерпретации культуры. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 203–224.